

עורכים: עוזי רבי, טלי טוני מרקו

כרך 12, גיליון מס' 1, 6 בינואר 2022

המשבר במערכת הפלסטינית - בין תעמולה למציאות

הראל חורב*

בשנה האחרונה נראית המערכת הפלסטינית כמנוע המחשב להתפוצץ כשעוד ועוד דלק מוזרק לתוכו בדמות חיכוכים בין התנועות הפוליטיות, בעיית משילות של הרשות הפלסטינית, הפגנות והתנגשויות חמולתיות. פלסטינים רבים רואים במשבר ביטוי לבעיות יסוד חברתיות ופוליטיות ממושכות בחברה. אחרים, בעיקר משקיפים חיצונים בישראל, מפרשים את האירועים כהתחזקות התמיכה בחמאס והידרדרות מסוכנת במצב הרשות הפלסטינית הנשלטת בידי הפתח. בעוד שהדיון בבעיות היסוד נוגע בסוגיה כאובה ואמיתית, הרי שהטענה להתחזקות התמיכה בחמאס אינה הולמת בהכרח את המציאות. זו בדיוק הסיבה שתנועת החמאס מתאמצת לייצר תודעה הפוכה באמצעות הגברת פעילותה הצבאית, תעמולה הולמת ומיצגים של הצלחה ותמיכה עממית. גם הטענה להידרדרות מהירה של הרשות מוגזמת. התמיכה בפתח נחלשה אומנם, אך הרשות רחוקה מלהימצא "בנפילה חופשית לתהום" כפי שטען לאחרונה אחד הפרשנים. המתוחות בין הפתח לחמאס היא אפוא תוצר של קיפאון והמשכיות ולא של שינוי מהותי ביחסי הכוחות. אולם אלה לא הופכים בהכרח את המציאות ליציבה יותר אלא מייצרים אי-ודאות הדוחפת את שני הצדדים לתוקפנות - הרשות בשל החשש לאבד את מעמדה, וחמאס בשל תסכול מהקושי להתחזק בגדה המערבית בפרט ובמערכת הפלסטינית בכלל.

באפריל 2021 הודיע ראש הרשות הפלסטינית ותנועת הפתח, מחמוד עבאס, על ביטול הבחירות לפרלמנט שהיו אמורות להתקיים במאי, לראשונה לאחר 15 שנים. קשה לומר שההודעה הכתה כברק

* ד"ר הראל חורב הוא חוקר בכיר במרכז משה דיין.

** אני מבקש להודות לעוזר המחקר שלי יהונתן פרנקו על עזרתו הרבה בהכנת המחקר.

במשקיפים הרבים שצפו כי כך בדיוק ינהג עבאס על מנת למנוע את היחלשות הפתח. על פי מחקר שערך המרכז הפלסטיני למחקרי פוליטיקה וסקרים (PCSR) במרץ 2021,¹ זכתה חמאס ליתרון קל של 27% לעומת 24% לפתח. חשוב לציין, שמשורות הפתח פעלו שתי רשימות (דח'לאן וברעיותי-קידוה), בנוסף לרשימה הרשמית, ששיקפו את הפיצול המתמשך בתנועה. עם זאת, הנעלם הגדול והמטריד ביותר מבחינת כלל התנועות הממוסדות היה ונשאר הגוש של מצביעים שאינם מזדהים עם אף אחת מהן. היקף גוש זה נע בין 49% ל-66% מהבוחרים. גודלו מעיד שהוא מגוון מאוד מבחינה חברתית, אך בולט בו המרכיב הדורי של צעירים הכופרים בסדר הפוליטי והחברתי המסורתי ובכל זאת מייצרים את רוב הפעולות בשטח, מהפגנות נגד הרשות ועד פיגועי בודדים כנגד ישראל.²

למרות גוש הבלתי-מזדהים הגדול והתמיכה הלא-גדולה דיה של כרבע מהפלסטינים, ציפתה חמאס שהבחירות יביאו לחיזוקה. היא יכלה לקוות, למשל, לפרי ממאמציה המתמשכים לקרב בתעמולה מוסווית ברשתות החברתיות את דרישותיהם של רבים מהצעירים אל סדר היום שלה מבלי שיחושו שהם תומכים למעשה באג'נדה חמאסית.³ דרישות אלה כוללות את הפסקת התיאום הביטחוני עם ישראל, מלחמה בשחיתות, קידום האחדות הפלסטינית ועזיבה לאלתר של עבאס את משרת הנשיא.⁴ אולם, משביטל עבאס את הבחירות פנתה חמאס לאסטרטגיה שהוסיפה על הכוח המגייס "הרך" של הרשתות מנה ניכרת של "כוח קשה", שביקש לערער את הרשות בשטח על ידי הטיעון היעיל – ירושלים. חמאס ניצלה את ההתחככות בשער שכם בין צעירים לבין משטרת ישראל ושפכה שמן על מדורת התביעה לפינוי הדיירים הפלסטינים משכונת שיחי ג'ראח, לרבות קמפיין רשת-עולמי מוצלח ודרישה מהדיירים שלא להסכים לכל פשרה. פעיליה גם יזמו פרובוקציות של זריקת אבנים – שנערמו מבעוד מועד – על המתפללים בכותל שהביאה לפשיטה על הר הבית ברמדאן. הצטברות אירועים אלה נוצלה על ידי חמאס להצבת אולטימטום לישראל שבסופו נורה לירושלים ולערי הדרום מטח של 160 רקטות שהביאו לפרוץ מבצע "שומר החומות". חמאס כינתה את העימות "מלחמת חרב ירושלים" (מַעֲרַפַת סִיף אֶל-קַדִּיס), כמו הייתה ירושלים מוקד העניין ולא כוונתה לערער את הרשות.

עם תום המבצע השתפרה זמנית התמיכה בחמאס. הדבר קיבל ביטוי פומבי בהפגנות שכלי התקשורת המוסווים והלא-מוסווים שלה טרחו להדהד, בהן נשמעו קריאות תמיכה בתנועה בעוד שמחמוד עבאס הוקע כבוגד. התנועה רשמה גם הישגים ניכרים בדעת הקהל המערבית כשכלי תקשורת

¹ "תוצאות סקר דעת קהל מס' 79" [בערבית], המרכז הפלסטיני למחקרי פוליטיקה וסקרים (PSR), 23 במרץ 2021.
² הראל חורב, "גל פיגועי הבודדים והרשתות החברתיות הפלסטיניות - לגייטמצייה ומגפה חברתית", צומת המזרח התיכון, כרך 7, מס' 12 (5 בדצמבר 2017); להרחבה ראו: רונית מרזן, האב, הבן ורוח המהפכה (2021).
³ הראל חורב, "קולקטיבינודואליזם: הדור הפלסטיני הצעיר בין אינדיבידואליזם לקולקטיביזם והאתגר לחמאס", צומת המזרח התיכון, כרך 8, מס' 12 (15 בדצמבר 2018).
⁴ "הפגנות בדרישה 'לסלק' את עבאס - וישראל מקפיאה כספים פלסטיניים" [בערבית], אתר DW, 11 ביולי 2021.

מערביים אימצו נראטיבים שחמאס הפיצה בסיוע מדינות וארגונים פלסטינים ומוסלמים. מבין הנראטיבים בלטה הטענה המניפולטיבית שהחיכוכים בירושלים היו, כביכול, הסיבה לעימות, והדיסאינפורמציה שהמהומות בערים המעורבות בישראל התאפיינו בפשעי שנאה ומעשי לינץ' של יהודים בערבים (ולא ההפך כפי שקרה במרבית המקרים), ובדיכוי משטרתי ברוטאלי של הפגנות שלות.⁵

אולם למרות הרושם של התערערות האיזונים במערכת הפוליטית הפלסטינית, המצב בשטח ובנתוני הסקרים מעלה מסקנה אחרת. על פי סקרי PCSR, התמיכה בחמאס שבה לשיעוריה הצנועים ואף הצטמצמה מעט מ-27% במרץ⁶ ל-25% בספטמבר. כך גם מעמד הפתח שנשחק קלות מ-24% תמיכה במרץ ל-22% בספטמבר. מבחינת הפתח הבעיה מתמקדת בתמיכה הנמוכה בעבאס שנעה בשנה האחרונה בין 9% ל-24.5%. הפופולאריות של מרואן ברעיתוי (22%-33.5%), איש הפתח הכלוא בישראל, שנחשב למוביל מבין המועמדים לנשיאות, מעידה כי הבעיה מבחינת הציבור היא עבאס עצמו יותר מאשר הפתח כתנועה. עם זאת, אף אחד מהמועמדים לא משיג רוב מוחלט ולעומתם ממשיך להתנשא גוש מצביעים של 45%-55% שאינם תומכים באף אחד ממועמדי התנועות.⁷

הקיפאון הזה מוביל לתסכול בחמאס מכישלונה לשנות את מצבה בגדה, ובמקביל גם ברצועת עזה בשל אי-התקדמות ההסדרה עם ישראל. לפיכך היא מחזקת את האתגר שהיא מציבה לישראל ולרשות גם באמצעות בעלי בריתה מהג'האד האסלאמי ומחזיתות השמאל. אחת השיטות שבהן היא נוקטת, ואופיינית לפעילותה ברשתות החברתיות, מתמקדת בהתססת הרחוב הפלסטיני במעורבות מוסווית ושאינה מוסווית בהפגנות שרוב משתתפיהן אינם מזוהים פוליטית. ראש מכון PCSR, ח'ליל שקאקי, מעריך שמספר פעילי התנועות בהפגנות הללו – רבות מהן התחוללו בעקבות מותו ביוני של פעיל האופוזיציה נזאר בנאת – עומד רק על כרבע מכלל המפגינים. בד בבד, מגבירה חמאס את מאמציה לבצע פיגועים נגד ישראל בעוד פובליציסטים המזוהים עמה קוראים לפלסטינים להתאחד כנגד הרשות ולהילחם בה באותה עוצמה שבה הם נלחמים בישראל.

הרשות מצידה מגיבה לאגרסיביות הגדלה של חמאס ולתסיסת הרחוב בתוקפנות שלעתים תורמת להסלמה. מותו של בנאת, שלביתו בחברון פרצו 14 אנשי מנגנוני הביטחון שהכו אותו, היא דוגמה לכך. כך גם דיכוי בכוח של הפגנות ברחבי הגדה. החוקר טארק דענא טוען באופן משכנע שהרשות לא רואה בהפגנות הללו ביטוי למחאה עממית אלא קונוייה כנגדה מצד גורמים המבקשים לשחוק את

⁵ ראו לדוגמה בפודקאסט "[Rethinking Palestine](#)" של ארגון אל-שבכה הפרו-פלסטיני.
⁶ "תוצאות סקר דעת קהל מס' 79" [בערבית], המרכז הפלסטיני למחקרי פוליטיקה וסקרים (PSR), 23 במרץ 2021.
⁷ "תוצאות סקר דעת קהל מס' 81" [בערבית], המרכז הפלסטיני למחקרי פוליטיקה וסקרים (PSR), 21 בספטמבר 2021.

הלגיטימציה שלה. בעיה אחרת עמה מתמודדת הרשות היא קשיי משילות שחלקן נובע מאחריותה הביטחונית התחומה לשטחי A ואשר מגבילה את יכולתה לפעול נגד פורעי חוק בשטחי B ו-C. אולם גם בשטחי A קיימות בעיות. ב-20 בנובמבר פתחה הרשות במבצע נרחב באזור ג'נין שמטרתו הייתה לחסל את ההשתוללות הגלויה של חבורות חמושים, בעיקר מחמאס והג'יהאד האסלאמי.⁸ המבצע החל ימים ספורים לאחר שעבאס הורה להחליף מפקדים במנגנוני הביטחון שלא הצליחו להתמודד עם הפרות סדר באזור, ובמיוחד בעת הלווית בכיר חמאס וצפי כבהא שמת מקורונה, ובה נכחו חמושים מחמאס ומהג'יהאד האסלאמי.

אם לא די במתיחות הפוליטית, מתחוללות מאז הקיץ האחרון התנגשויות חמולתיות, ובמיוחד בחברון שבה רבו מעשי הנקם המחזוריים בין חמולת ג'עברי לחמולת עווי. ראוי לציין, שהפסקות האש, המוכרזות מעת לעת על ידי מתווכי מוסד הסולחה, אינן שורדות וצעירי המשפחות מחדשים את מתקפותיהם אלה באלה. תופעה זו היא עדות נוספת לשחיקה בסמכות ההיררכיות והמוסדות החברתיים המסורתיים בקרב הפלסטינים. השר לשעבר עיסא ג'עברי מודה שידם של מנהיגי המשפחות קצרה מלהושיע ומאשים את מנגנוני הביטחון שלא מיצו את הדין עם האשמים.⁹ האשמות מהסוג שהשמיע ג'עברי מושמעות גם על ידי דוברים אחרים שטוענים שמערכות הרשות נגועות בשיקולים לא ענייניים והעדפות שבטיות על פני העניין הלאומי. אפילו משבר מותו של נזאר בנאת נקשר בטענות אלו ואיומים מצד קרובי משפחתם של ארבעה עשר אנשי המנגנונים על בני משפחתו של בנאת הובילו להודעת האחרונים שלא יסכימו להפוך את עניינם לסכסוך בין חמולות.¹⁰

כותבים כגון מאג'יד כיאלי וחסן עצפור מתארים את המצב הנוכחי כמציאות חברתית מפוצלת ומקוטבת פוליטית המזכירה את המשבר הפנים-פלסטיני ערב מלחמת 1948. אולם בניגוד לרבים מחוקרי המנדט שהטילו את עיקר האחריות על ההנהגה הפלסטינית, התנועה הציונית, הבריטים ומדינות ערב, לא מהססים הכותבים הללו לבקר גם את החברה הפלסטינית. כיאלי מתאר את המבנה החברתי הפלסטיני כ"נחשלי" (תח'לף אל-בנא אל-אג'תמאעיה ללשעב אל-פלסטיני) ומגנה את החמולתיות ונוהלי הפטריארכיה שמכתיבים את יחסי הכוחות בחברה ומעצבים את התרבות הפוליטית. הוא מבכה את היעדרה של מסורת דמוקרטית ותרבות של חירות בכלל.¹¹ עצפור מבקר קשות את היעדר הלכידות ומה שהוא מכנה ככאוס בחברה הפלסטינית המחזיקה בכמויות גדולות של

⁸ עוצ' אל-רג'וב, "שוב מחנה הפליטים של ג'נין: מדוע התנגשו כוחות הביטחון הפלסטינים עם חמושים?" [בערבית], אל-ג'זירה, 22 בנובמבר 2021.

⁹ "עימותים בין משפחות בחברון מעוררים דאגה מפני הסלמת האנרכיה" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 15 בנובמבר 2021.

¹⁰ ג'יהאד ברכאת, "הקמת רשות לאומית שתבחן את סוגיית נזאר בנאת לאחר ש"לחצים שבטיים לסגירת התיק" נדחו על ידי המשפחה" [בערבית], אל-ערבי אל-ג'ז'יד, 15 בדצמבר 2021.

¹¹ "מאג'יד כיאלי כותב: מהמחלוקת בין החוסיינים והנשאשיבים, למחלוקת בין פתח וחמאס" [בערבית], אל-ע'ז, 4 בדצמבר 2021.

נשק המופנה כלפי פלסטינים הרבה יותר מכפי שהוא מופנה לישראל. הוא טוען שלא במקרה רוב הפיגועים נגד ישראל מבוצעים בידי בודדים ולא בידי מאמץ מאורגן.¹²

לסיכום, יהיה זה מוגזם לתאר את הרשות כמי שמצויה במסלול ריסוק. אומנם שאלות מהותיות, ובראשן יכולתה להישאר יציבה לאחר עידן עבאס, עומדות בעינין. אולם הן אינן קשורות בהכרח למצב הנוכחי אלא לבעיות מבניות ממושכות כהיעדר הכשרת הנהגות חדשות מאז הדור שיצא את האוניברסיטאות בשנות ה-70. יהיה זה מדויק יותר לומר שמעמד הרשות והפתח ממשיך להישחק באופן איטי, אך גם מעמדה של חמאס שאינה מצליחה להרחיב את מעגלי התמיכה בה. שתי התנועות מאוימות, כאמור, בידי גוש הבלתי-מזדהים, שפוטנציאל האיום שנשקף ממנו הן לפתח והן לחמאס גדול לאור נוכחותם המתרחבת של הצעירים במרחב הציבורי ובוודאי ברשתות החברתיות המהוות זירת השפעה והתארגנות מן המעלה הראשונה. קשה לומר אם תופעה אנטי-ממסדית זו תהפוך בסופו של דבר לעוצמה פוליטית מאורגנת. אך אם הדבר לא יצלח - יגדל הפער בין המצוי ולא-רצוי של התנועות הוותיקות, לבין הרצוי ולא-מצוי של אלטרנטיבה פוליטית חדשה. או אז עלול להיווצר מצב מסוכן של היעדר ביטוי קיצוני למסה קריטית בציבור הפלסטיני שעשוי להביא להתפרצות תסכול שתוצאותיו יגבירו את החוליים והבעיות הקיימות.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.

¹² חסן עזפור, "כאוס, מלחמת אזרחים והתנגדות... והקו הדק שביניהן!" [בערבית], **אמד**, 13 בדצמבר 2021; ראו גם מאמרו של עזפור, "על הגדה... הכאוס מאיים להרוס את היוקרה של הרשות!" [בערבית], **וכאלת אל-ח'בר אל-פלסטיניה ללצחאפה**, 17 בדצמבר 2021.